

סגנון חיים וכושרי הוראה

סגנון חיים – הקו המנחה את אישיותו של האדם, התנהגותו וכדו'. קו מנחה זה יסודו בשנות חייו הראשונות של האדם. סגנון זה מתעצם ומתעצב במהלך חייו של האדם וניסיונו המצטבר, והופך להיות מוטו החיים שלו, ביחסיו עם הזולת, בתקשורת הבין-אישית, בתפיסת עצמו.

תורה זו יסודה בתורתו של הפסיכולוג היהודי אלפרד אדלר 1870-1937. התורה פותחה על ידי רודולף דרייקוס¹. בספריו הוא דן במטרות המוטעות של הילד ותוצאותיהן.

ד"ר נירה כפיר ("מכון מעגלים" לטיפול וייעוץ בשיטת אדלר) פיתחה מודל מקיף לגבי 4 סגנונות חיים טהורים² בידיעה שקיימים גם טיפוסים מעורבים. מודל זה מזהה את ארבעת הטיפוסים לעיל ומאפשר הכרה של פעולותיהם, דפוסי התנהגותם, מוקדי לחץ ותגובה אפשריים, בעבר ובהווה, ולעיתים ניבוי גם לעתיד.

במקביל למודל זה פיתחה הנ"ל גם טכניקת אבחון המאפשרת לזהות את סגנון החיים, למפות את התנהגות האדם, ומכאן גם ליעץ לו בפתרון בעיותיו שעיקרן על רקע חברתי תקשורתי³.

במאמרנו שלושה חלקים. פרק א' מביא את הרקע למאמרנו, פרק ב' דן במודל הנזכר לעיל ופרק ג' ביישומו של המודל בשדה ההוראה והחינוך.

פרק א: רקע

האדם הוא יצור חברתי. הגורם הדומיננטי המנחה את התנהגותו של האדם הוא הצורך בהשתייכות חברתית. כדי לספק צורך זה יפעל היחיד בדרכים שונות, חלקן ניתן לצפייה, חלקן נסתר. בחלקן מודעות לאדם ובחלקן האדם הפועל אינו מודע. להתנהגויותיו השונות של האדם יש יסוד משותף "סגנון החיים". מכאן שפעילותו של האדם אינה מקרית; יש בו יסוד של בחירה. גם אם לכאורה הדברים אינם נראים הרי בניתוח מדויק של האירוע יתחוויר לנו שבפני האדם עמדה בחירה והוא בחר בכיוון פעולה זה ולא אחר (מתאים לרוח היהדות "הכל צפוי והרשות נתונה"). כיוון פעולה זה מתאים לחלוטין לסגנון החיים הייחודי לאדם זה.

1. ראה ספריו: "פסיכולוגיה בכתה", "נישואין האתגר", "שיויון האתגר", "ילדים האתגר".
2. ראה בספרה "כמעגלים במים".
3. ביסוד תורתו של אדלר מונחת ההנחה שהצד החברתי הוא הקובע באישיותו של האדם.

נקודת "אי האיזון" – קיים מצב חיים מסוים העלול להוציא את האדם משיווי משקלו. לכל סגנון חיים נקודת אי-איזון המיוחדת לו. כאשר האדם נתקל בנקודה זו הוא מאבד שליטה (חלקית או מלאה) בהתנהגותו המגובשת.

פרק ב: תיאור סכמטי של סגנונות החיים⁴

תיאור סגנון חיים 1 – העליון

האדם בעל העליונות מייחס חשיבות רבה להיותו "יותר" מאחרים, "מיוחד" בתחומי חיים שונים – יעילות, לימוד, מוסר, צניעות, סבל, תרומה לזולת וכדו'. האדם מקדיש אנרגיה מרובה כדי להגיע למיוחדות זו, ולכן הוא שואף לפרפקציוניזם או לידע רב ומקיף, או לעזרה מיוחדת לזולת והקרבה למען אחרים או רעיון או אחריות, נאמנות או יושר ורדיפת צדק.

"שלמות" זו מהווה נטל כבד על האדם היות והיא מחייבת אותו לעשייה תמידית ולהוכחה מתמשכת על היותו "יותר". מכאן גם נובעים קשייו האישיים והחברתיים: הקרבה מוחלטת, צורך מתמיד להכרת הסביבה בעליונותם, לעתים בדידות, ישיבה במרומי האולימפוס וקשיי תקשורת.

נקודת "אי האיזון" – הפרת האיזון אצל בעל העליונות נגרמת בעת שהסביבה אינה מוכנה להכיר במיוחדותו של האדם – היא רואה בו שווה בין שווים – או כאשר האדם אינו מצליח להביע בכל דרך הניכרת לעין את עליונותו.

תוצאה אפשרית: כאשר האדם חל בסגנון חייו הרי הוא עפ"ר במצב של קשיי תקשורת, דרישות רבות מהסובבים, קושי בהבנת חולשות הזולת, קושי בשמירת פרופורציה נכונה בהתנהגותו.

כאשר האדם במצב של הפרת איזון הרי הוא מתחפר בעמדותיו, מנתק מגע עם הסובבים, מתקשה להודות בטעות או לחזור בו וכו'.

תיאור סגנון חיים 2 – המְרָצָה

בעל אישיות זו מייחס חשיבות רבה להיותו מקובל בחברה, נחמד, מוצא חן. הוא מוכן להתפשר, לוותר, להסכים, להתנדב, ובלבד לקבל משוב חיובי מהסובבים. חשיבותו לעתים מניפולטיבית, משום שהוא מתכנן את יצירת הרושם הנכון. היכולת הקומוניקטיבית שלו טובה מאוד, הוא יזמתי, פעיל, מוכן לפעול למען הזולת, לתרום ולהתריס, להיות מעורה ומעורב וכל זאת, כמובן, כדי לזכות במשוב חיובי.

המְרָצָה אינו "כבד", אינו בוחן את העולם בזכוכית מגדלת, הוא משתלב באירועים, זורם יחד עם החיים ונהנה מהם. יחד עם זאת הוא משתדל תמיד להגיע למטרות שהציב לעצמו, גם אם הדבר מחייב לגרום אי-נחת לאחרים.

נקודת "אי האיזון" – נגרמת בעת שהוא חש תחושה (סובייקטיבית) של דחייה אצל הסובבים.

4. במאמר זה נקוטה לשון זכר אולם הכוונה גם לנשים.

תוצאה אפשרית: במצב רגיל אם קיים חוסר איזון הוא אינו מורגש היות וכושר התמרון של האדם הוא גדול יחסית והוא מצליח להסתדר. במצב קריטי של הפרת האיזון (כגון במצב של דחייה, תסכול, אכזבה) הוא עלול להיות תוקפני, נפגע ומסתגר. תגובות, שהוא מפרשן כביקורת אישית, דחייה, אי הסכמה, חוסר יכולת להרשים את הזולת, פוגעות בו מאוד, והוא חש כישלון אישי.

תיאור סגנון חיים 3 – בשולט

בעל אישיות זו מייחס חשיבות מרבית לתחושה הפנימית של שליטה. השליטה יכולה לבוא לידי ביטוי בשלושה מישורים, בכלם יחד או בחלקם.

- 1) שליטה בסביבת החיים – החל מארגון הארון, הבית, שולחן הכתיבה, ועד להרגלי חיים ונוהלי עבודה.
- 2) שליטה בסובבים – "ארגון" הסובבים בהתאם לקנה מידה המקובל עליו. לעתים זה מצב קיצוני של שתלטנות וכפיתיות.
- 3) שליטה בעצמו – בקרה מוחלטת על תגובותיו, התנהגותו, היראותו בסביבה (מאופק, שקול ובעל שליטה עצמית וכו').

עקרונית מלווה אותו תחושה מתמדת של צורך לשלוט במצבים הנוצרים מסביבו גם אם הדבר מחייב אותו להיאבק על דיעותיו וכו'. הוא מעדיף ללכת ב"תלם" בהסתמכו על חוקים, כללים ודפוסים המוכרים לו. הוא אינו "מאלתר" ואינו מבריק או יצירתי.

נקודת "אי-האיזון" – נוצרת כאשר האדם חש שהוא מאבד שליטה בסביבה. כשהדברים אינם מסתדרים לפי "הכללים" שהוא קבע או המוכרים לו, אזי הוא מתקשה לתפקד. וכן גם כאשר הוא נמצא במצבים הנתפסים בעיניו כ"עמומים", מצבים של אי החלטה או היסחפות אל הבלתי ידוע.

תוצאה אפשרית: בזמן רגיל הצורך החזק של להיות במסגרת מוכרת עלול לגרום לכפייתיות ולאי מוכנות להתפשר וכו'.

בעת הפרת איזון הוא אינו יכול להכיל את המסגרת המוכרת לו על המצב, וכתוצאה מכך הוא מאבד שליטה ואינו מסוגל ליישם את התנהגותו הרגילה על המצב החדש שנוצר, והתוצאה-בלבול. ואזי ייתכן איבוד עשתונות או התחפרות בכללים וחוקים שאינם בני-ביצוע במצב הנתון, קושי בויתור, בהבנה ובהתחשבות.

תיאור סגנון חיים 4 – הנמנע

בעל אישיות זו משתדל ככל יכולתו שלא להיכנס למצבים שיש בהם רמז לחץ כלשהו. הוא מוכן להתפשר, לוותר, לא לנקוט עמדה, לסלוח, הוא פסיבי, לא מתחייב, משנה עמדותיו לעתים תכופות, נוח לבריות, חסר ייחודיות, לעתים משעמם ומעייף בחוסר יכולתו להביע "חוט שדרה". בהיכרות קצרה הוא נתפס כ"נחמד", "מקבל" וכו'. בהיכרות ממושכת מתגלה היותו חסר דיעה עצמית.

נקודת "אי האיזון" – נוצרת בזמן לחץ וצורך בקבלת החלטה, קביעת עמדה, עמידה על עקרונות. בזמן שזה נדרש ממנו, הוא עלול להגיע למצב של אין אונות, אי יכולת תגובה והיסחפות עם הזרם.

תוצאה אפשרית: קושי גדול להחליט, להנהיג, להביע עמדות עקרוניות ולהילחם עליהן, קושי במודעות עצמית, לעתים מזמין לחץ מהסובבים אותו. יחד עם זאת מצליח בקשירת קשרים קצרי טווח, "נתפס טוב" ע"י הסובבים מתוך מוכנותו שלא להיכנס לעימותים, לוותר, להתפשר וכו'.

פרק ג: טיפוס אישיות וכשרי הוראה

בפרק הקודם עסקנו בתיאור טיפוס האישייות השונים. כבר הדגשנו שטיפוסי האישייות אינם בהכרח טהורים, וברור שקיימת אפשרות של שילוב בין טיפוסים, כאשר בכל מקרה קיימת דומיננטיות של אחד הטיפוסים.

עיסוקיהם של בני אדם נגזרים מתכונותיהם, וע"פ רוב קיימת קורלציה בין הנטייה המקצועית ובין הנטיות האישייות ותכונות האופי.

העוסקים בהוראה הם ע"פ רוב בעלי אישייות שהתחום הדומיננטי בה הוא שילוב של שדה חברתי ושדה תרבותי, כאשר השדות הפחות דומיננטיים הם השדה המדעי, טכנולוגי, עסקים וכו'.⁵

שדה (שדות) ההתעניינות והנטייה של כל אדם אין בו כדי להעיד על פנים אחרות של האישייות. ההסתגלות החברתית, דרכי התקשורת הבין אישית וממדים אחרים של האישייות.

מכאן שבין העוסקים בהוראה נמצא בעלי סגנון חיים של: **עליונות או שליטה או נמנעות או מרצים** (או תשליביהם).

ננסה עתה לבדוק כיצד כל אחד מטיפוסי האישייות לעיל (סגנונות החיים השונים) יוכל להשתלב בעבודת ההוראה והחינוך. האם ניתן לצפות הצלחה או כישלון בתחומים מסוימים אצל כל אחד מטיפוסי האישייות השונים?

מובן שניבוי מעין זה עשוי לסייע למורה הן ביתר מודעות עצמית, באשר ליכולתו לפתח את תכונותיו החיוביות והן בהכרה בעקב אכילס שלו, תוך ניסיון להימנע מלחשפו בפני התלמידים. חשיפה כזו עלולה להכשילו בעבודתו בתהליך האינטראקציה הבין אישית בינו לבין עמיתיו ובינו לבין תלמידיו.

בשלב ראשון ננסה לרכז מספר תכונות דומיננטיות הנדרשות מהמורה המחנך.⁶

בתחום הדעת:

- 1) יכולת ומוכנות ללמוד ולהוסיף דעת.
- 2) יכולת להבעה, יצירת עניין וסקרנות.
- 3) מעורבות נפשית ועניין בחומר הנלמד.

בתחום החינוכי:

- 1) תחושת אחריות, חובה ואמינות.
- 2) מוכנות לקבל את התלמיד כמות שהוא.
- 3) יכולת להדריך, להנחות, ליעץ, לא לכפות.
- 4) יכולת להימנע מסובייקטיביות רגשית מחד ושרירות לב מאידך.

5. "בחירת מקצוע", הוצאת המרכז הארצי לבחינות והערכה הוצאת כתר, י-ם 1988.

6. ע"פ אנציקלופדיה חינוכית, אישייות המורה (כרך א, ב, ה).

5) תקשורת בין אישית טובה.
נבדוק עתה את זיקתם של טיפוסים האישיות השונים בהתייחס לתכונות אלו.

הטיפוס העליון

ניבוי חיובי: בעיקר בתחום הדעת, הוא בעל תחושה עמוקה של אחריות, מהימנות, מוכנות להקרבה למען המקצוע, לימוד רב ומעמיק, הכנה טובה של החומר הנלמד, השתתפות בהשתלמויות, בעל צניעות רבה, שאיפה לשלמות אישית ולדוגמא אישית.
ניבוי תחום בעייתי: בדיקת הכפופים לו ע"פ קני מידה מחמירים, צורך מתמיד בהכרת הסביבה והתלמידים במיוחדות, ובקרבתו שהוא מקריב למענם, קושי בהודאה בטעות, קשיים בויתור ובהסכמה לקבל דעת אחרים, "עודף שלמות" הגורם לריחוק מהתלמידים שאינם יכולים להגיע אליו ולעמוד ב"קני המידה" שלו.

הטיפוס המרצה

ניבוי חיובי: נחמדות רבה כלפי הצוות והתלמידים, כנות, טבעית, מוכנות לזרום עם התלמידים, לוותר, להתפשר, לקבל. הוא אינו קפדן, מעורב בפעילויות חברתיות, בעל יכולת להגמיש עמדותיו. בעל צורך מתמיד להתחדש ע"מ להרשים את תלמידיו. לכן מכין היטב את השיעורים בייחוד מהצד החוויתי.
בעל חשיבה מניפולטיבית יוצרת, המאפשרת לו להתמודד עם מצבים משתנים, ובעל יכולת קומוניקטיבית טובה.

ניבוי תחום בעייתי: רגיש לתגובות הסביבה, נפגע בקלות, מצפה לתגובות חיוביות לפעולותיו, מתקשה לעמוד במצבים המתפרשים על ידיו כדחייה, לעתים מתקשה לשלוט בכיתה, בייחוד כאשר נדרשת נוקשות, ועימות עם תלמידים.
מתקשה בשמירת מרחק מתלמידיו, בייחוד כאשר הוא חש שהוא מאוד מקובל על ידיהם.

הטיפוס השולט

ניבוי חיובי: מאורגן, מסודר, שיטתי, יעיל.
מכין את השיעורים הכנה טובה ומכיר את החומר, עומד בלוח זמנים, בעל תחושה של אחריות ואמינות, ושומר על כללים מחייבים.
ניבוי תחום שלילי: מתקשה להגמיש עמדות, לעתים כופה דעתו על הזולת. מתקשה לזוּם, יצירתיות, מקוריות. חיים ע"פ כללים קבועים וברורים, מתקשה לתפקד במצבים עמומים ובלתי מוגדרים (לא מוכרים מראש), מפעיל סמכות יתר.

הטיפוס הנמנע

ניבוי חיובי: אינו מגיע לעימותים עם תלמידים, משתדל לעמוד בלוח זמנים, אינו נגרר למצבי לחץ, עושה עבודתו כנדרש, מוכן לוותר, להתפשר, להגמיש עמדותיו, אינו מתעמת עם הסובבים ואינו מאבד שליטה בעצמו.
ניבוי תחום שלילי: אינו מעורב יתר על המידה עם תלמידיו, אינו מביע כריזמטיות

בהוראה או בחינוך, בעל מודעות עצמית נמוכה ואינו בעל עקרונות. אינו כופה דעתו ומתקשה להביע "חוט שדרה".

סיכום

להערכתנו, יש קשר ברור בין אישיותו של המורה ובין יכולתו המקצועית למלא תפקידו כנדרש.

ניתן לאבחן את טיפוס האישיות (=סגנון החיים) של המורה, ובהתאם לכך לזהות את אזורי ההצלחה או אזורי המישיגה שלהם בתהליך ההוראה.

כמו כן ניתן לצפות מראש את תחומי ההצלחה (ניבוי חיובי) או את אזורי המישיגה (תחום שלילי) של המורה. צפי זה עשוי להועיל למורה לגבי מודעותו העצמית, יכולתו לפתח את התחומים החיוביים שבאישיותו ולמצותם, ומאידך אזורי המישיגה (עצם המודעות לנושא היא חלק מהשינוי הנדרש).

דרך זו יעילה באשר למורים העוסקים בהוראה, שלגביהם יש כבר הערכה אישית והערכת הממונים עליהם. האבחון עשוי לחזק את ההערכה הקיימת ולאפשר ייעוץ יעיל. אבחון זה יעיל גם לפרחי הוראה. בשיטת האבחון המיוחדת לנושא זה ניתן לאבחן את סגנונם, לקבל חיזוק לכך מהמדריך הפדגוגי, וכך להכין את המתכשר טוב יותר לקראת עבודתו בשדה ההוראה.

